

DR. SC. ZIJAD ŠEHIĆ

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy, Franje Račkog 1
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Franje Račkog 1
zijad.sehic@ff.unsa.ba

Prijevod / Translation

UDK/UDC: 625.7 (497.6) “ 18/19 “

**REISEROUTEN IN BOSNIEN UND DER HERCEGOVINA.
Illustrierter Fuhrer, Wien-Pest-Leipzig,
A. Hartleben's Verlag, 1895.
PUTNI PRAVCI U BOSNI I HERCEGOVINI. ILUSTRIRANI
VODIČ, Beč, Pešta, Lajpcig, A. Hartleben's Verlag, 1895.**

Od sredine XIX stoljeća, kada je pitanje raspada Osmanskog Carstva ušlo u akutnu fazu, porastao je interes evropskih država za Bosnu i Hercegovinu. Posljedica te nove politike bilo je otvaranje konzulata evropskih država u Bosanskom ejaletu. Poseban interes za Bosnu i Hercegovinu pokazivala je Austrija koja je u Sarajevu otvorila generalni konzulat. Od tada se u zemlju upućuju vojni i politički stručnjaci, novinari, putopisci, uhode..., sa zadatkom da upoznaju i opišu zemlju i pridobiju stanovništvo za svoju politiku. Putopis s književnim kodovima bio je poželjan i potreban da bi se čitaoci privukli i upoznalo s pitanjem Bosne i Hercegovine i širenjem na jugoistok, što je bio imperativ Austro-Ugarske, koja se smatrala velikom silom. Tako je austrijski putopis bio književni, ne izgubivši pri tome karakter primijenjene nauke i politike. Gustaw Thoemmel, Jochann Roskiewicz i drugi u liberalnim šezdesetim godinama odlazili su u Bosnu kao uhode vlasti koju su onda savjetovali, a vlast je njihove savjete prije i nakon okupacije dosljedno prihvatila.

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, austrougarski vojni i politički organi gradili su novi sistem uprave, s ciljem da ekonomski, politički i kulturno integrira Bosnu i Hercegovinu u svoj državni okvir. U svim oblastima došlo je do značajnih promjena koje su otvorile put novom modelu razvoja. Izložbe, reforme umjetničkog zanatstva i obrazovne ustanove predstavljale su sredstvo za politički odgoj u provincijama, što je u konačnici vodilo očuvanju bosanskohercegovačkog identiteta. Tom kompleksu treba dodati i uključenje Bosne i Hercegovine u vojnu organizaciju Carsko-kraljevske armije, što je po svome djelovanju imalo najznačajnije posljedice.

U periodu nakon okupacije Bosne i Hercegovine, austrougarska uprava gledala je na naučnike kao oruđe za provođenje svoje politike. Godine 1888. Mađar Johann Asboth, dobar poznavalac bosanskohercegovačke historije i filologije, visoki činovnik-odjelni savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova i član ugarskog parlamenta, objavljuje u Beču putopis *Bosnien und Herzegowina. Reisebilder und Studien*. U više navrata putovao je po Bosni i Hercegovini u društvu Benjamina Kalaja, pa je dao kulturni sadržaj njegovoj nacionalnoj politici bošnjaštva, kojom je on nastojao onemogućiti nacionalne pokrete u Bosni i Hercegovini i izolirati ih od susjednih zemalja. Ovaj putopis bio je prošireno političko izlaganje napisano kao sugestija držanom činovništvu koje će ga provoditi u djelo. To je ujedno bio i početak angažiranja austrougarske uprave u masovnom i sistematskom organiziranju naučnih i kulturnih prilika u Bosni i Hercegovini. Godine 1888. izišao je u Beču putopis Maurica Hoernes *Dinarische Wanderungen, Kultur- und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Herzegowina*. I on je bio primijenjena nauka. Hoernes je imao pristup kao i kolonijalne sile njegovog doba – ona je sebi davala nadzor nad vojskom, ekonomijom i politikom, a domaćima prepušta nadzor nad tradicijom. Tradicija je za Hoernes predstavljala ono što je pradavno, što je iščezlo iz Evrope, a održalo se još uvijek u Bosni i Hercegovini.

U putopisu s mnogo detalja opisuje se putovanje kroz bosanske gradove u kojima se na vjerodostojan način opisuje atmosfera i osjećaj određenog mjesta, jer ti gradovi u stvarnosti su mirisi, okusi, legende, priče, historijske činjenice i nagađanja, ali, prije svega, oni su atmosfera koju mu daju njegovi stanovnici.

SARAJEVO

DOLAZAK. Kontrola kabova¹ pred željezničkom stanicom. Željeznička stanica nalazi se van grada. Autobusi hotela „Evropa“ i „Grand“ dočekuju svaki dolazak voza na željezničkoj stanici. Tu su smješteni i restorani.

VOZARINE

To su takse i tarife za fijakere u Sarajevu, čiju visinu određuju općinske vlasti.

I. VOŽNJA U GRADU SARAJEVU

1. Za vožnju prvih 15 minuta	- 0.40 fl.
2. Za svakih slijedećih 15 minuta	- 0.20 fl.
3. Za povratnu vožnju do logora ili od logora	- 0.50 fl.
4. Za povratnu vožnju do logora i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta	- 0.80 fl.
5. Za vožnju do željezničke stanice ili povratna	- 0.80 fl.
6. Za vožnju do željezničke stanice i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta	- 1.20 fl.
7. Za povratnu vožnju do tvrđave ili od tvrđave	- 1.00 fl.
8. Za povratnu vožnju do tvrđave i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta	- 1.60 fl.
9. a) Za vožnju prema Zemaljskoj bolnici ili od Zemaljske bolnice	- 0.60 fl.

¹ Engleska riječ za fijaker kojeg vuče samo jedan konj, op. pr.

- b) Za vožnju prema Zemaljskoj bolnici i natrag uz
uslugu čekanja 15 minuta - 1.00 fl.
10. a) Za vožnju do groblja na Koševu ili od groblja Koševa - 0.70 fl.
b) Za vožnju do groblja na Koševu uz uslugu čekanja 15 minuta - 1.20 fl.
11. Za vožnju do Zemaljskog konjičkog središta ili povratna - 0.80 fl.
12. Za vožnju do Zemaljskog konjičkog središta i povratak
uz uslugu čekanja 15 minuta - 1.20 fl.
13. Za vožnju do Kovačića ili od Kovačića - 0.80 fl.
14. Za vožnju do Kovačića i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta - 1.20 fl.

NAPOMENA

Ukoliko prekoračite vrijeme čekanja navedeno u stavkama 4, 6, 8, 9b, 10b, 12 i 14, za svakih narednih 15 minuta čekanja morat ćete doplatiti po 20 krajcera.

II. VOŽNJE VAN GRADA

1. Za vožnju do Darive ili od Darive - 0.80 fl.
2. Za vožnju do Darive i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta - 1.20 fl.
3. Za vožnju do Betanije ili od Betanije - 1.00 fl.
4. Za vožnju do Betanije i natrag uz uslugu dva sata čekanja - 2.60 fl.
5. Za vožnju do Vasinog hana ili od Vasinog hana - 2.00 fl.
6. Za vožnju do Vasinog hana i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta - 3.00 fl.
7. Za vožnju do Čengić Vile ili od Čengić Vile - 1.00 fl.
8. Za vožnju do Čengić Vile i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta - 1.60 fl.
9. Za vožnju do Ilidže ili od Ilidže - 2.50 fl.
10. Za vožnju do Ilidže i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta - 4.00 fl.
11. Za vožnju do Ilidže i natrag uz uslugu čekanja dva sata - 4.50 fl.
12. Za vožnju do Vrela Bosne ili od Vrela Bosne - 3.50 fl.
13. Za vožnju do Vrela Bosne i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta - 5.00 fl.
14. Za vožnju do Vrela Bosne i natrag uz uslugu čekanja dva sata - 6.00 fl.

NAPOMENA

Ako prekoračite predviđeno vrijeme čekanja, morat ćete doplatiti 20 krajcera za svakih 15 minuta dodatnog čekanja.

III. NOĆNE VOŽNJE

Od 11 uvečer do pet ujutro za sve vožnje taksa je veća za jednu četvrtinu od dnevne cijene.

NAPOMENE

1. Cijena vožnje je ista bez obzira na to da li se vozi jedna ili više osoba, uz napomenu da fijaker ne može koristiti više od četiri osobe.

2. Ako prtljag smjestite na kočijaševo sjedište, doplatit ćete 20 krajcera, dok manje torbe i ručne tašne možete ponijeti sa sobom u kola.

3. Cestarine i mostarine plaća kočijaš.

4. Ako naručite vožnju, a ne možete odmah krenuti, doplatit ćete 20 krajcera za svakih 15 minuta čekanja.

5. Za cijenu vožnji van grada koje se ne nalaze na tarifnoj listi, morat ćete se pogoditi s kočijašem. A ako želite unajmiti fijaker za cijeli dan, dakle od pet sati ujutro do deset uvečer, kočijaš vam ne smije naplatiti više od 8 guldena, ukoliko relacija sveukupno ne prelazi više od 48 kilometara. Za cijene vožnje van grada koje traju više od jednog dana, također ćete se morati dogovoriti.

6. Za eventualne žalbe na kočijaše, morat ćete se obratiti policiji, tačnije u Ured komesara za grad Sarajevo.

TRAMVAJ

Povezuje Željezničku stanicu i centar grada i saobraća desnom obalom rijeke Miljacke (katolička katedrala je u blizini hotela).

CIJENE VOŽNJE

Grad – Željeznička stanica „Bosna“	- 15 kr.
Gradska željeznička stanica – Logor	- 10 kr.
Željeznička stanica „Bosna“ – Logor	- 5 kr.
Vožnja od Željezničke stanice samo jednu stanicu	- 10 kr.

HOTELI

„Evropa“ je prvoklasan hotel s restoranom i kafe-barom. U okviru ovog hotela je i pivnica. Cijene soba: Jednokrevetna soba s kompletnom uslugom: 1–1,5 gulden, dvokrevetna soba s kompletnom uslugom – 1,75–3 guldena. Ukoliko planirate duže ostati, nagodit ćete se oko hotelskih cijena. Autobusi hotela „Evropa“ sačekaju svaki dolazak voza i kupe svoje goste. Cijena vožnje ovim autobusima od Željezničke stanice do hotela za jednu osobu s kompletnim prtljagom je 50 krajcera. „Grand“ hotel je prvoklasan hotel, potpuno nov i elegantan, a ima umjerenije cijene. I autobusi ovog hotela sačekuju putnike na Željezničkoj stanici. Hotel „Austria Radetzky“ nije hotel prve nego druge klase.

Svi ovi hoteli nalaze se na desnoj obali Miljacke u ulici Franca Jozefa.

KAFEI

Kafe „Evropa“ nalazi se u sklopu hotela „Evropa“. Kafe „Kunerth“ nalazi se preko-puta ulice Franca Jozefa. Ovo mjesto je iznimno posjećeno, a najbrojnija klijentela su oficiri. Kafe „Grand“ u sklopu je hotela „Grand“ i veoma je elegantan. S obzirom na to da se nalazi nedaleko od tramvajske stanice, najčešće ga posjećuju stranci. Turska kafana i bašča nalazi se na Bentbaši, na obali Miljacke ispod tvrđave.

KUPATILA

Kupatilo Gazi Isa-bega nalazi se u ulici Bistrik na lijevoj obali Miljacke. To je dojmljiva, elegantna zgrada građena u maurskom stilu. Kupatilo s kadama i tuševima nalazi se u ulici Franca Jozefa br. 81. Tursko kupatilo nalazi se u Čemaluši br. 7.

DVIJE MJENJAČNICE

Dvije mjenjačnice; *Löschner & Salom*, te *Besarević & Birnbaum*, nalaze se u ulici Franje Josipa (Franca Jozefa) u neposrednoj blizini kafea „Evropa“.

BANKE

Filijala „Union banke“ nalazi se u ulici Ćumurija br. 2, a filijala „Volksbanke“ nalazi se u ulici Ferhadija br. 37.

POŠTE

Jedna pošta se nalazi na trgu Katedrale, a druga u zgradi Zemaljske vlade.

TELEGRAFSKE SLUŽBE

Glavna telegrafska služba je u ulici Konak, na lijevoj obali Miljacke, a filijala je u ulici Franca Jozefa u zgradi Zemaljske vlade.

KNJIŽARE

Königsberger Ig., nalazi se u ulici Franca Jozefa br. 41. Knjižara „Milan Šarić“ nalazi se u Rudolfovoj ulici, a knjižara „Jakob hadži-Trifković“ nalazi se u ulici Veliki Ćurčiluk (prva srpska knjižara).

POLITIČKE NOVINE I MAGAZINI

„Sarajevski list“ (lokalni jezik, izlazi tri puta sedmično, službeni list. Urednik: Ivan V. Popović)

„Bosanska pošta“ (njemački jezik, izlazi dva puta sedmično. Urednica: Milena Mrazović).

„Bošnjak“ (lokalni jezik, latinica, izlazi jednom sedmično, glasilo muslimana. Izdavač: Jusuf-beg Filipović).

„Vatan“ (turski jezik, izlazi jednom sedmično. Urednik: Mehmed efendija Hulussa).

„Glasnik Zemaljskog muzeja“ (lokalni jezik, ilustriran, izlazi jednom mjesečno, glasilo bosanskohercegovačkog Zemaljskog muzeja. Urednik: Kosta Hörmann).

„Nada“ (ilustrirana beletristika, izlazi petnaestodnevno na lokalnom jeziku. Postoje i latinična i ćirilična izdanja. Urednik: Kosta Hörmann.)

„Bosanska vila“ (srpski beletristički magazin, izlazi petnaestodnevno. Izdavač i urednik: Kašiković).

„Dabrobosanski Istočnik“ (glasilo pravoslavaca i organ Mitropolije. Izlazi mjesečno)

„Glasnik jugoslavenskih franjevaca“ (glasilo južnoslavenskih franjevaca, izlazi jednom mjesečno. Urednik: v. O. Jeronim Vladić).

„Vrhbosna“ (lokalni jezik, glasilo sarajevske nadbiskupije, izlazi petnaestodnevno. Urednik: kanon dr. Andrija Jagatić).

ŠTAMPARIJE

„Zemaljska štamparija“

„Bosanska pošta“

„Risto J. Savić“

Spindler i Löschner.

O HISTORIJI GRADA

Na plodnom Sarajevskom polju, koje se prostire na zapadu grada, morala su postojati stara naselja. O tome svjedoče mnogobrojni rimski spomenici otkriveni i zatečeni na tom području. O tačnom položaju rimskog grada možemo samo nagađati. Ipak, najprihvaćenija je teza koja na osnovu nekih izvora tvrdi da se rimski grad *Ad Matricem* nalazio u blizini Vrela Bosne, te da ga treba tražiti upravo između Vrela Bosne i Željeznice, oko toplih izvora Ilidže. Ne može se potvrditi postojanje grada u vrijeme bosanskih kraljeva. Tek se spominje Župa Vrhbosna, središte duhovne i svjetovne uprave. Tu je bilo sjedište bana i katoličkog nadbiskupa v. Brdo. Položaj ove župe još sa sigurnošću nije utvrđen, ali se pretpostavlja da je u blizini Vrela Bosne, otprilike gdje se nalazio i rimski grad.

Prijašnji vladari obnašali su svoju vlast iz tvrđave „Stari Grad“, koja je smještena na istoku današnjeg Sarajeva, visoko na strmini iznad divljeg i romantičnog kanjona Miljacke. Od njenog nekadašnjeg sjaja ostale su samo ruine, koje svjedoče o obliku i veličini.

U XIV stoljeću na mjestu današnjeg Sarajeva nije bilo grada, tek tvrđava zvana Vrhbosna. Novija istraživanja pronašla su rimske krovne blokove u blizini Ali-pašine džamije, u dolini Koševa i na Debelom brdu, što upućuje na zaključak da je ovdje moralo postojati rimsko naselje. Ovo mjesto dobilo je sjaj, ugled i značaj tek s turskim osvajanjem. Do sredine 14. stoljeća za ove prostore bilo je vezano ime Vrhbosna ili Var Bosnia, što je s procvatom grada preraslo u ponosno ime Bosna Saraj, slavensko Sarajevo, što znači grad-dvorac. Za pravi procvat i širenje Sarajeva pobri- nuo se tek šesnaesti paša Bosne, Gazi Husrev-beg (1501-1525. i 1528-1539). On je dao izgraditi veliku džamiju, koja i dan-danas nosi njegovo ime, osnovao je Medresu koja pripada džamiji, veliki kameni Bezistan, te je izgradio sahat-kulu u blizini džamije. Princ Eugen osvojio je donji grad 22. oktobra 1697. godine, zadržavši se dva dana. Godine 1807. godine, jedna srpska postrojba prodrila je skoro do samog Sarajeva, ali su se ubrzo morali povući. Slično su završila i dva kasnija pokušaja Srba da zauzmu grad. Do sredine našeg stoljeća Sarajevo je bilo više nego glavni grad Bosne - slobodni grad, sa svim ljepotama i prednostima jednog regionalno bitnog trgovačkog središta. Paša je vladao iz Travnik. Ukoliko bi došao u Sarajevo, smio se zadržati samo dva puta 24 sata, dakle, dva dana. A sami sultan bio je tek priznati halifa, nadležan da imenuje sudske i vjerske dužnosnike. Svjetovnu vlast vršilo je domaće vlastoljubivo plemstvo. Bosanski guverneri nisu mogli imati veliki ugled iz jednostavnog razloga što su tako brzo smjenjivani. U 412 godina osmanske vladavine izmijenjalo se 214 valija, od kojih je svaki stolovao prosječno dvadesetak mjeseci. Samo u 1872. godini izmijenjalo se čak šest valija. Jedino je veziru Dželaledinu 1817.

godine pošlo za rukom da ograniči povlastice. Nakon ustanka 1831–32. godine, rasprostro je svoje šatore u Gradu vezir Kara Mahmud i naredio da se gradi utvrđenje na Gorici. Omer-paša je 1850. godine uništio korijene ustanka i čeličnom pesnicom i strahovladom uspio uspostaviti red u gradu. On je odabrao Sarajevo za sjedište bosanske vlasti, te je tako Travnik izgubio status vezirskog grada. Nakon toga, počelo je propadanje Travnika. Godine 1878. izbio je u Sarajevu ustanak tokom kojeg je zbačen valija. Tu situaciju iskoristio je fanatik Hadži Lojo, nemilice terorizirajući stanovništvo. 19. augusta iste godine austrougarske okupacijske trupe napale su grad sa sjevera i zapada i zauzele ga nakon kratkotrajnih žestokih borbi. Tom prilikom je gradska četvrt, koja se nalazi na desnoj obali potoka Koševo, skoro potpuno izgorjela. Grad Sarajevo, koji broji trideset hiljada stanovnika, glavni je grad zemlje, sjedište je glavne komande, predsjednika Zemaljske vlade, katoličkog nadbiskupa, pravoslavnog mitropolita, reisu-l-uleme, te glavnog oblasnog upravitelja.²

Sarajevo se nalazi na 540 metara nadmorske visine. Okruženo je obroncima Huma i Grdonja na sjeveru, Malog Orlovca i Hrastove Glave na istoku, te Draguljca, Kape i Debelog Brda na jugu. Na zapadu se otvara dolina Sarajevskog polja. Iznad obronaka na jugu izdižu se oštri oblici 1.630 metara visokog Trebevića. Tekući od istoka ka zapadu, pedesetak stopa široka rijeka Miljacka razdvaja grad na dva dijela. Premoštena je s tri kamena, tri željezna i nekoliko improviziranih mostova. U centralnom dijelu grada, Miljacka je s desne strane ukroćena visokim kamenim zidom. Šetalište uz obalu je 14 metara široka, kamenom popločana ulica. Ona vodi od Latinske ćuprije do Elektroprivrede u dužini od 1.450 metara, a uzvodno se grana do skoro završene Vijećnice, uz kej s lijepim drvoredom. Upravo je taj dio, gdje je kej, najživahnija sarajevska ulica. Ugođaj živosti dodatno upotpunjava saobraćanje tramvaja. Na obje strane Miljacke prostire se sedam kvartova glavnog grada Bosne. Ta naselja se spuštaju s obronaka prema gradu. Što su niže, to su gušća. Samo na zapadu imaju prostora da se rašire. Gledajući odozgo prema dolje, naselja počinju od tvrđave, petougaone građevine, duga i široka oko hiljadu stopa.

U dolini stanuju uglavnom kršćani. Njihove kuće poredane su duž ravnih ulica, ravnomjernih linija.

Naselja na obroncima načičkana su orijentalnim kućama koje su u velikoj opasnosti ako dođe do požara.

Glavni dio grada u kojem se nalaze skoro sve službene zgrade nalazi se na desnoj obali Miljacke i prati njen tok. Taj dio grada presijeca Koševski potok, tekući od sjevera na jug, ulijevajući se u Miljacku. Dužna osovina grada vodi kroz ulice Franca Jozefa i Ćemalušu, odakle se nadesno grana i Ferhadija ulica. Prvi dio središta grada prostire se paralelno s tokom rijeke prateći sjeveroistok i to od ulice Terezija, koja je istočno od kasarne, a nakon što je Miljacka presiječe, postaje Careva ulica.

Naše razgledanje grada počinje sa Željezničke stanice „Bosna“, koja se nalazi na desnoj obali Miljacke. Makadamski put koji vodi s ove stanice prilično je dobar.

² Po rezultatima popisa stanovništva iz 1879. godine, u Sarajevu je živjelo 21.377 stanovnika, od kojih 14818 muslimana, 3747 pravoslavaca, 698 katolika, 2077 jevreja i 7 druge vjeroispovijesti (Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 1879. godine, str. 2.)

Uskoro stižemo do baraka velikog vojnog logora, koji se prostire na čak 32 hektara zemljišta. To je širok i impozantan kompleks. Nakon toga, prolazimo pored Fabrike duhana i njene direkcije, koja se nalazi s desne strane. Prostrani magacini i postrojenja ove fabrike upućuju na to da ona ne zaostaje mnogo za evropskom konkurencijom. Vidimo i fabričke staklenike u kojima se rade istraživanja i uzgajaju biljke duhana. U Fabrici duhana dobro plaćen posao našlo je više od stotinu lokalnih djevojaka.

Blíže gradu nalazi se lijepa zgrada direkcije Željezničke stanice „Bosna“, okružena pitomim vrtom. Prekoputa je Vojna bolnica, a nešto više, na Gorici, nalazi se vojni stacionar s divnim pogledom na grad.

Čim prekoračite most Koševskog potoka, vidjet ćete kako iz lipinih krošnji izranja Ali-pašina džamija – nedavno restaurirana muslimanska bogomolja zanimljive arhitekture.

Tu je sjedište Zemaljske vlade i većine njenih organa. Pored zgrade Vlade nalazi se Zemaljska štamparija. Prekoputa na malom, ali veoma strmom brežuljku nalazi se, u hladu krošnji, starovjekovno groblje. S vremenom se oko njega razvio dopadljiv sjenoviti park.

Također, u blizini zgrade Vlade, ali na strani na kojoj je rijeka, nalazi se zgrada Elektroprivrede. Njen ogromni, 35 metara visoki dimnjak privlači pažnju odakle god da pogledate.

Kotlovnica i strojarnica prostiru se na zemljištu površine 850 metara kvadratnih. Tu su i tri prostorije za parne kotlove, koje pokrivaju 420 metara kvadratnih, zatim tri hale s mašinama za kondenzaciju s po 450 konjskih snaga i šest dinamomašina za proizvodnju istosmjerne struje, od kojih svaka ima kapacitet 60.000 volti, tako da strujom istovremeno može zasvijetliti 4.500 sijalica. Ovdje se napaja i električni tramvaj, javna rasvjeta, kao i sijalice po domaćinstvima. Zgrade i postrojenja Elektroprivrede stoga leže u središtu elipse grada koju treba osvijetliti. Ispostava Elektroprivrede je kod Željezničke stanice s kapacitetom od 2.180 amper sati. Ova služba je veoma dobro organizirana, sposobna da odgovori na sve potrebe grada za strujom. Osim toga, stvorene su pretpostavke da se Elektroprivreda širi skupa sa širenjem grada.

Napuštamo Ćemalušu i stižemo u srce grada – u ulicu Franca Josefa. Tu se miješaju stare i nove zgrade, tvoreći veoma zanimljive prizore. Naročito je upadljivo elegantno zdanje oficirske kasine, u blizini koje se prostire staro tursko groblje, koje sve više liči na park. U Bosni i Hercegovini, kao i drugdje na Orijentu, čovjek se brzo navikne da drugim očima gleda muslimanska groblja nego groblja kod kuće. Na njihovim grobljima nema strahopoštovanja, niti tužne melanholije koju ćemo osjetiti na katoličkom groblju. Na svakom koraku vidjet ćete da živi muslimani žive u blizini svojih mrtvih. Često svoje porodice sahranjuju u blizini kuća.

Zaista je čudno kako se stranac tako brzo navikne na ravnodušnost muslimana prema smrti. Tu je ujedno skrivena jedna duboka životna filozofija.

Iza komforno uređene oficirske kasine, koja nudi sve što poželite, nalazi se ugodna bašča s pogledom na gradsku četvrt na lijevoj obali Miljacke i brda, iznad kojih se na jugu ponosno uzdiže Trebević.

Nedaleko od zgrade kasine nalazi se svijetla i prostrana zgrada više gimnazije i učiteljske škole. Malo dalje, slijeva, nalazi se masivna građevina pod kupolama, ograđena željeznom ogradom i zidom. To je pravoslavna crkva. Unutrašnji zidovi i stubovi crkve ukrašeni su bogatim ikonama.

Ponovo se vraćamo na onu tačku gdje Ćemaluša prelazi u ulicu Franca Josefa. Pra-teći tramvajsku rutu, dolazite do raskrsnice s ulicom Ferhadija, u koju ulazi tramvaj s konjskom vučom. Tu, na raskršću s Ćemalušom, izdiže se grandiozna građevina hotela „Grand“. Prekoputa tramvajske stanice i zgrade carine sagrađena je impon-zantna zgrada gradske tržnice. Također, u blizini stanice, na istočnoj strani, nalazi se katolička katedrala – gradiozna kamena građevina u ranom gotskom stilu. Kro-vovi oba katedralna tornja imaju oblik piramide. Unutrašnjost katedrale dovršena je 1889. godine. Crkvena lađa (prostor na kojem sjede vjernici, op. pr.) sastoji se od tri paralelna dijela, a prostor oko oltara ima osmougaoni oblik. Prostor je nadsvo-đen stubovima koji nose tri luka. Crkveni ukrasi su jednostavni, ali veoma odmje-reni i ukusni. Prostor predviđen za krštenje, neka vrsta kapelice u crkvi, nalazi se s lijeve strane i izgleda veoma upečatljivo.

U blizini katedrale, s desne strane, na mjestu na kojem je bila zgrada teatra, danas se nalazi velika novogradnja u baroknom stilu. S lijeve strane katedrale je ukusno izgrađena i ukrašena nova zgrada u kojoj se nalazi služba penzionog fonda bosan-skohercegovačkih državnih službenika. U toj zgradi nalazi se i pošta, te bosansko-hercegovački Zemaljski muzej. Sjeverno od katedrale, u ulici Ćemaluša, niče masiv-na zgrada – buduće katoličko sjemenište. Na pola puta između katedrale i budućeg sjemeništa nalazi se škola časnih sestara „Božije ljubavi“. To je jednostavna građe-vina u gotskom stilu.

Zgrada Zemaljskog muzeja novijeg je vremena i svaki dan je otvorena za posjete.

U vrijeme osmanske vladavine nije postojala nikakva briga za ove vrijedne ek-sponate kulturne baštine, kojima je Bosna i Hercegovina tako bogata. Mnoge neproc-jenjive predmete nakon okupacije pronašli su pojedini inženjeri, oficiri i arheolo-zi. Dio njih završio je u Zemaljskom muzeju, a većina je prebačena u inostranstvo. Jedna takva dragocijenost je i posuda nađena na području Glasinca. Danas je ona u Prirodno-historijskom muzeju u Beču, kao dio antropološke zbirke.

U godini 1885, ministar finansija, gospodin v. Kallay, pokrenuo je inicijativu da se u Bosni i Hercegovini osnuje institucija Zemaljskog muzeja, u kojoj bi se pohrani-li muzejski eksponati arheološkog, historijskog, etnografskog, umjetničkog i zanat-skog tipa, ukratko – sve vrijednosti koje karakteriziraju ovu zemlju. Daljnji zadatak osoblja Zemaljskog muzeja bio bi da dalje radi na istraživanju i otkrivanju ekspo-nata, te da brine o njihovoj konzervaciji i prezentaciji. Već sljedeće godine, 1886, prilično bogata muzejska zbirka bila je izložena u dvjema velikim salama u zgradi Vlade. Godinu kasnije, muzejskih eksponata bilo je toliko da su im i dodatne pro-storije u zgradi Vlade postale tijesne, pa su morali iznajmiti prostor i u zgradi pen-zionog fonda. U januaru 1888. godine muzejske postavke proglašene su državnim vlasništvom od posebnog interesa i pod posebnom zaštitom države. Tim povodom organizirano je i svečano proglašenje te odluke.

Muzej posjeduje dva odjeljenja: arheološko-historijsko i odjeljenje prirodnih nauka. Sve to grana se u više zbirki. Trenutno su te zbirke smještene u 46 sala i manjih prostorija. Prahistorijska zbirka smještena je u prizemnim odajama jedne privatne kuće u Rudolfovoj ulici. U ovoj prahistorijskoj zbirci od posebne je važnosti nalaz iz Butmira, koji datira još iz mlađeg kamenog doba. Tu su različite alatke od kamena, oružje, zemljane posude i idoli... Sve skupa to čini seriju s preko deset hiljada brojeva.

Kada je u pitanju bronzano doba, treba istaknuti nalaze iz Šumetca kod Cazina. Uz to se priključuju manji nalazi iz Peringrada, Maglaja, Tešnja i Rama doline. Najviše je eksponata iz bakrenog doba. Veoma bogata je i zbirka iz starijeg željeznog doba, a moramo istaknuti i predmete od kamena, kosti, zemlje i bronzne iz prahistorijskih naseobina poput onog na Zlatištu, Soukbunaru i Debelom brdu kod Sarajeva. Ta mjesta svakako treba posjetiti, ako ni zbog čega drugog, a ono radi izvanrednog pogleda na grad i Sarajevsko polje.

Najbogatije nalazište je ipak grobište Glasinca. Ova nekropola s dvadesetak hiljada grobova na obronku zaista je raritet prvog ranga. Ono se od 1888. godine sistematski istražuje.

Naučna dobit s Glasinca već se mjeri zbirkom od šest hiljada brojeva. Većinom je to nakit od bronzne, srebra, jantara i staklenih bisera, te željezno oružje i zemljane posude. Vrijednost prvog ranga je i jedna bronzana grčka kaciga, par ukrašenih bronzanih štitnika za potkoljenice također grčkog porijekla, različite bronzane posude, kaiševi i željezna sablja.

Posebnu pažnju zaslužuju i historijski nalazi iz sojenica na Uni u Ripču kod Bihaća, koje se sistematski istražuju od 1893. godine. Veoma značajne su brojne naprave od drveta, kalupi za livenje predmeta od bronzne, kao što su nakit i oružje, bronzani, željezni i artefakti od kosti, mnogobrojni idoli, preko stotinu čitavih zemljanih posuda, tkalački stan i vretena. Različite vrste žitarica i životinjskih kostiju pronađenih u sojenici predstavljaju posebnu zbirku.

Mlađe željezno doba najbolje je predstavljeno kolekcijom iz grobišta Jezerine kod Bihaća, koja je zastupljena s više od 1300 brojeva. Veoma interesantne su raskošne bronzane kopče, jantarni predmeti i više od dvije stotine urni, postavljene u dvije vitrine.

Iz tog doba zanimljivi su i nalazi iz Zagradine. Prahistorijska zbirka danas broji više od 18.500 brojeva s više od 20.000 komada.

Rimska zbirka podijeljena je u dvije grupe: u jednoj su sitniji nalazi, postavljeni u dvije prostorije muzeja u velikom lapidariju, od čega je jedan dio u zgradi Vlade, a drugi u dvorištu.

Kada je u pitanju nakit, među zlatnim, srebrenim, željeznim i bronzanim nakitom posebno mjesto zauzima zlatni nakit pronađen na nalazištu Han Potoci kod Mostara (minduše i ogrlica) i srebreni nakit iz Bukovice kod Županjca.

Što se tiče mozaika, najimpresivniji je jedan mozaični ukras za pod otkriven kod Stoca u Hercegovini, a pažnju zaslužuje i serija rimskih staklenih posuda. Lapidarij ima više od 240 brojeva i svjedoči o rimskom periodu na ovim prostorima, naročito o vojsci i komunikacijama tog vremena. Natpisi o rudnicima srebra u Srebrenici na

Drini (*Municipium Domavia*) također govore o ovoj rimskoj provinciji. Kada je ovaj period u pitanju, ne smijete propustiti pogledati podne mozaike pronađene oko toplih izvora u Ilidži.

Zbirka Srednjeg vijeka nudi sljedeće: bogatu zbirku oružja, buzdovane, primitivne željezne točkove... Sve je to bilo upotrijebljeno na ovim prostorima. Tu je i karakteristična bosanska sablja. Među raznolikim nakitom, posebno privlači pažnju onaj koji seže iz vremena seobe naroda.

Posjetilac može vidjeti alatke, naprave i ukrase iz vremena bosanskih kraljeva do perioda početka turskih osvajanja Bosne.

Zanimljivi nalazi nađeni su u crkvama ranokršćanskog perioda, dok je velika zbirka nadgrobnih spomenika s natpisima nađena na srednjovjekovnim grobljima. Pažnju privlači i srednjovjekovna sudijska stolica, nađena u Bišću polju kod Mostara.

Zbirka kovanog novca sadrži i dvije postavke iz 17. stoljeća turskih privremenih kovanica (na jednoj strani utisnut je prizor Sarajeva, a na drugoj znak Bosne). Zbirka kovanica je veoma bogata i sadrži primjerke iz svih poznatih historijskih perioda. Ova zemlja bila je prisiljena često mijenjati novac, nakon svake novouspostavljene vladavine. Stoga se novca uvijek moglo naći u velikim količinama. I tako je burna historija Bosne uticala na to da se sakupi veoma bogata zbirka kovanica koja mnogo govori o prošlosti. Grčki i ilirski novčići predstavljeni su lijepim primjercima rimskih i bizantskih kovanica. Vrijedne su i zbirke rijetkih bosanskih, srpskih i bugarskih novčića. Od većih nalazišta kovanica treba spomenuti ono u Brdarima kod Starog majdana. Tu je veliko nalazište slavenskih dinara iz 13. i 14. stoljeća. Također treba istaknuti vrijednost nalazišta Sikirići u općini Srebrenica, gdje se nalazi veliko nalazište rimskih kovanica (na njima se nalazi otisak *Viminacium*). Spomenut ćemo i nalazišta Puhovac (dubrovački dinari), Stari Majdan (venecijanski zlatni cekini i španski eskudosi), Bugojno (ugarski dinar). Posebno raritetno je nalazište Vrankamen, u kojem su nađene afričke kovanice.

Zbirka brušenih dragulja ima 410 brojeva. Porijeklom su iz bosanskih provincija, te albanskih i dalmatinskih prostora. Veoma zanimljiva je i zbirka pečata koja se sastoji iz 290 brojeva različitih otisaka, što je za historiju Bosne i Hercegovine od ogromnog značaja.

Etnografske zbirke istinska su znamenitost Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. One pokazuju narodni život zemlje u svim bitnim detaljima. Tipične narodne nošnje obučene su na lutke u prirodnoj ljudskoj pozi, postavljene u svakodnevne životne situacije. To posmatraču daje jasnu sliku o životu i običajima ovog podneblja.

Zemaljski muzej trenutno izlaže preko 88 takvih figura iz Bosne i Hercegovine, osam iz Albanije i deset iz Bugarske. Etnografski dio također izlaže drvene rezbarije po svodovima i zidovima, uzete iz dnevnih boravaka bogatih muslimanskih kuća. Tri takva interijera postavljena su u kompletu. Osim toga, etnografsko odjeljenje raspolaže 740 brojeva eksponata raskošnih narodnih nošnji i vezova, te predmeta od metala i tekstila domaćeg zanatstva.

Bogato odjeljenje prirodnih nauka izlaže bogatu antropološku zbirku lobanja po red instrumentarija za njihovo mjerenje. Ta se zbirka ubrzano širi, a već sada broji

preko 150 brojeva. Dio ovih lobanja je iz nekropola na Glasincu i Jezerini, a dio iz rimskih grobišta u Zenici i Stocu, te napokon, iz starobosanskih grobalja.

Zbirka kičmenjaka podijeljena je na četiri dijela. Prvo odjeljenje predstavlja faunu Bosne i Hercegovine s endemskim primjercima, koji se teško mogu naći van ove zemlje. Treba posebno istaknuti zbirku strvinara, među kojima ima pet primjeraka vrsta koje su u Evropi već izumrle: To su zaista veličanstvene ptice supovi iz različitih krajeva zemlje (Konjic, Nevesinje i planina Vlašić). Možete vidjeti endemske zmije, sure orlove i bjeloglave supove iz okoline Sarajeva. Od endemskih reptila, tu je novotkrivena vrsta guštera iz okoline Bileće zvanog *Lacerta mosoriensis*, te podvrsta dabra zvanog *Vibera berus var*, također iz okoline Sarajeva. Zanimljiva je i kolekcija pećinskih ribica iz podzemnih voda zapadnih krajeva Bosne i Hercegovine (*Paraphoxinus Chondrostroma*).

Zbirka kičmenjaka izložena je tako da je skoro svaka životinja postavljena u imitaciju njenog prirodnog okoliša.

Drugo odjeljenje sadrži faunu ostalih balkanskih zemalja. Tu su zastupljene životinje iz Bugarske (865 brojeva), Grčke (504 broja), Srbije (393 broja) i Crne Gore (331 broj) uglavnom stručno preparirane. Izloženo je 410 gnijezda s jajima ptica s navedenih područja.

Naročito je vrijedan trag za koji se smatra da potiče iz doba jure. Sastavljen je i izložen uz velike poteškoće. Posjetiocu će zasigurno biti i interesantno vidjeti preparirane divlje koze postavljene na strmoj stijeni – u njihovom prirodnom ambijentu.

Ne smijemo zaboraviti istaknuti ni imponzantnu močvarnu faunu Skadarskog jezera, predstavljenu impresivnim pelikanima.

Treće odjeljenje predstavlja ostatke prahistorijskih životinja. Ne može se reći da su ovi prostori bogati takvim nalazima, pa ovo odjeljenje broji tek 253 broja. Na ovom odjeljenju nalazi se i zbirka jaja koja broji 4088 komada od 750 različitih vrsta. Premda ovo odjeljenje nije bogato brojnošću izložaka, ovarij je zaista vrijedan: pravi ponos Austro-Ugarske Monarhije.

Četvrto odjeljenje čini zbirka egzotičnih životinja s 1.134 preparirane životinje, od kojih se mnoge ubrajaju u raritete.

Zbirka beskičmenjaka je zaista pedantno i sistematski izložena. Sastoji se od sljedećih pododjeljenja:

A. Bosanskohercegovačko odjeljenje:

I. Zbirka insekata:

a) 76 porodica kukaca, razvrstanih u 1.005 vrsta i preko 6.000 rodova. Sve to izloženo je u šest velikih staklenih izloga.

b) Leptirovi su predstavljeni s oko hiljadu vrsta u 12 izloga.

c) Srednjokrilci s također oko hiljadu vrsta.

d) Dvokrilci, kočokrilci, mrežokrilci i ravnokrilci zastupljeni su s preko 6000 primjeraka.

Biolozima su naročito zanimljive novootkrivene vrste insekata.

II. Zbirka stonoga sadrži preko hiljadu različitih primjeraka, izloženih u staklenkama.

III. Zbirka pauka također broji oko hiljadu primjeraka. Dio njih izložen je u staklenkama, a dio u izlozima.

IV. Zbirka ljuskara sadrži primjerke iz slatkih i slanih voda (Neum i Sutorina na Jadranskom moru).

V. Zbirka kolutičavaca (crva i glista) predstavlja primjerke koji žive u zemlji, slatkim i slanim vodama.

VI. Zbirka beskičmenjaka još sadrži:

- a) *Cephalopode* (glavonošce) iz Jadranskog mora (Neum i Sutorina)
- b) *Gastropode* (puževe koje žive na zemlji, te u slatkim i slanim vodama)
- c) *Lamellibranchiatene* (školjke iz slatkih i slanih voda)

VII. Zbirka bodljikaša prikazuje primjerke iz slanog Jadranskog mora (Neum i Sutorina)

VIII. Zbirka *Coelenterata* (spužvi) sadrži primjerke koji žive samo u slatkim vodama.

B. Balkanske zemlje

Balkanska zbirka insekata sadrži preko pet hiljada primjerka iz Bugarske, Grčke i Srbije. Tu su zastupljeni ljuskari, pauci, stonoge i mekušci.

C. Ostala područja faune

a) Zbirka insekata iz susjednih područja Bosne i Hercegovine broji više od pet hiljada primjeraka.

b) Zbirka koja prikazuje fosile faune iz starijih historijskih perioda smještena je u pet izloga. Većinu eksponata Muzej je otkupio od bečkog lepidopterologa, gospodina Horniga.

c) Zbirka egzotičnih insekata sadrži najbitnije tropske vrste i izložena je u 24 izloga.

Botanička zbirka posjeduje bogati herbarij bosanskohercegovačke flore i broji više od četiri hiljade brojeva. Herbarij evropske flore zastupljen je s deset hiljada brojeva. Ove presovane biljke iz Dalmacije, Bugarske, Grčke i Srbije izložene su u više velikih sala.

Tu je i zbirka balkanskih vrsta drveća, voćki i sjemenki, te zbirka replika gljiva i biljki koje su stoljećima bile predmet trgovine.

Mineralno-geološka zbirka sadrži primjerke minerala, ruda i kamenja s 2942 broja i oko 3200 komada, od čega je oko 1300 komada iz Bosne i Hercegovine, a ostalo iz drugih, okolnih, zemalja. Kada je paleontološka zbirka u pitanju, ona sadrži 4226 brojeva s otprilike 6800 komada, od čega je oko 1400 komada iz Bosne i Hercegovine.

Moramo spomenuti i bogatu zbirku starih alatki nađenih u Rudama kod Konjica.

Ulica Ćemaluša, koju smo napustili ušavši u Ferhadiju, vodi dalje u istočnom smjeru. Iza masivnog kamenog zida nalazi se pravoslavna crkva. To je spolja sasvim

nezanimljiva građevina u čijem dvorištu se za Vaskrs sastaju srpske djevojke, nakićene zlatom i srebrom, kako bi pokazale proscima da su za udaju. U istoj ulici, s desne strane, nalazi se hram koji su sagradili španski Jevreji 1576. godine, nakon što su izbjegli u Bosnu. Tu se nalaze stari primjerci Tore i Talmuda, koji su zbog svoje starosti odavno proglašeni kulturnom baštinom.

Idući dalje jednom strmom uličicom, naići ćete na novu građevinu Šerijatske škole, koja dominira cijelim područjem. Ta jednostavna, ali impozantna spoljašnjost u orijentalnom stilu, sa širokim otvorenim stepeništem i vrtom odaje veoma ugodan prizor za posjetioca.

Oko lijepog dvorišta s fontanom u sredini, nalaze se zgrade u kojima su učionice i džamija, a s leđa zgrade smješteni su stanovi za nastavnike i softe (učenike, op. pr.). Sobe za softe su sve jednake i jednostavne, namještene po turskom običaju. Na prvom spratu su prostrane odaje biblioteke, amfiteatra i odaja upravnika. Unutrašnjost odiše stilom, pa moramo istaknuti da se ova građevina naprosto mora vidjeti.

Ako se i dalje uspinjete uz ulicu Logavina, doći ćete do Sinanove tekije. To je derviški samostan u kojem plešući derviši izvode svoj ritualni ples svakog četvrtka (ulaznice se mogu besplatno nabaviti u policijskoj stanici, prekoputa nove zgrade Gradske uprave).

Po povratku u grad naići ćete na kompleks od pedesetak uskih, vijugavih ulica, podijeljenih po vrstama zanata. To je Čaršija, bazar tipičnog orijentalnog karaktera. Radnje u kojima se prodaje roba ujedno su i radionice u kojima se ona proizvodi. Roba se pravi doslovce pred očima kupaca i šetača. Tako se kuckanje i drugi zvukovi zanatskih alatki čuju u svakom uglu Čaršije. Bakreni predmeti uživaju status umjetnina. Otkako je država malo povelu računala o tome, došlo je do procvata tog zanata. Tako na Čaršiji možete naći sve ono što vam mašta zamisli. A ako toga i nema, može se naručiti.

Odmah pored Čaršije nalazi se Bezistan, veoma tamna prizemna galerija koja je prvobitno bila namijenjena samo za muslimanske trgovce. Ali evo, već nekoliko godina, ovdje trguju i Jevreji svojom robom, čije je porijeklo većinom iz Austro-Ugarske.

Nasred Čaršije nalazi se velika i lijepa Begova džamija, najveća i najljepša muslimanska bogomolja na Balkanskom poluostrvu. Bosanski muslimani toliko se njome ponose da je porede s džamijama u Carigradu i Selimi-džamijom u Adrianopolju. Džamija nosi ime Gazi Husrev-bega, njenog graditelja, nekadašnjeg turskog namjesnika Bosne. Džamija je smještena u prostranom dvorištu ispod grana prastare lipe. U dvorištu se nalazi i monumentalna fontana, predviđena za ritualna pranja muslimana. S desne strane glavnog ulaza nalazi se neka vrsta starinske galerije u koju se polažu posmrtni sanduci muslimana prije njihovog posljednjeg ispraćaja.

Unutrašnjošću džamije dominira velika kupola koja ovaj prostor čini još prostranijim, a svjetlost skladnijim. Kur'anski citati pisani orijentalnom kaligrafijom ukrašavaju restaurirane zidove ove džamije. Oko posmatrača zbilja će uživati, jer je unutrašnjost ove džamije uređena sa stilom i ukusom, za razliku od drečavih boja u nekim džamijama. U ovoj džamiji nalazi se i skupocjeni ćilim koji je nekada pokrivač mezar poslanika Muhammeda. Njega je turski sultan 1877. godine poslao kao

osobit dar bosanskim muslimanima, kako bi dao poleta i snage njihovom vojnom elanu. S lijeve strane u dvorištu džamije smješteno je turbe Gazi Husrev-bega. Unutra su dva kovčega prekrivena skupocijenim ćilimima.

Nedaleko od fontane u džamijskom dvorištu nalazi se aršin-kamen (mjerni kamen, op. pr.). On tu stoji otkako je jedan paša saznao da trgovci pogrešno mjere. Kako bi tome stao ukraj, postavio je ovaj kamen, čija dužina tačno odgovara turskoj mjeri lakat. Na taj način, mjeru je moguće prekontrolirati u dvorištu džamije, pa kupci odmah mogu provjeriti jesu li prevareni. Na zapadnom dijelu dvorišta uzdiže se visoki toranj sahat-kule kvadratne osnove.

Prekoputa džamije nalazi se Kuršumli-medresa, škola za buduće hodže. To je stara jednostavna zgrada s lijepim dvorištem. Sobe su jednostavne kao i zgrada, pa se ne može reći da je ova zgrada kuriozitet koju turisti moraju obići.

Idući Čaršijom prema istoku naići ćete na muslimansku čitaonicu (Kiraet-han). To je jedna zgrada s visokim prizemljem u orijentalnom stilu, u kojoj se skupljaju bogati, ugledni i učeni muslimani. Oni u velikoj sali na divanima mirno i u tišini puše svoj čibuk ili cigaru. Drago im je kada vide stranca, pa ga odmah ponude kahvom i odličnim duhanom. Na stolu za čitanje nalaze se brojne turske i bosanske novine.

Odmah pored obale Miljacke je „Bentbaša“, mala kafe-bašča, koju posjećuje domaće stanovništvo. Navodno je najviše posjećena za vrijeme ramazana. Ovdje za pet krajcara možete dobiti friško skuhanu i odličnu tursku kahvu i slušati nacionalnu muziku.

U znamenitosti Sarajeva moramo ubrojati i Školu zanatskih zanimanja u blizini oficirske kasine. Kroz razne periode historije grada ovdje se razvijalo više grana i stilova zanimanja, koji su nastajali djelimično pod uticajem orijentalnih, a djelimično italijanskih i drugih evropskih stilova. Iako je bila razvijena autohtona škola zanatskih zanimanja, zbog nebrige vlasti i čestih prevrata, danas o njoj postoje samo tragovi i sjećanja.

Sadašnja Vlada poduzela je mjere kako bi koliko-toliko sanirala te gubitke i povratila život staroj autohtonoj školi zanatskih zanimanja. Prva mjera u tom pravcu je izgradnja ove škole i radionica, u kojoj se izlažu radovi, ali i najbolji majstori podučavaju svoje učenike. Škola je pod državnim brigom i razvija razne vidove zanatskih zanimanja: rad s drvetom, bakrorez, umjetničke tehnike itd. Škola u Sarajevu (ovakve škole postoje također u Foči i Livnu) istovremeno je i internat, u kojem se učenici, pored rada u primijenjenoj umjetnosti, podučavaju čitanju i pisanju, vjeronauci i ornamentici. To je dvospratna zgrada s prostranim i svijetlim radnim salama. Jedna velika učionica opremljena je po najnovijem školskom sistemu. Spavaonice i blagovaonice su također lijepo uređene. Trenutno ima kapacitet da primi pedeset učenika od 10 do 12 godina, koji već poslije tri mjeseca izrađuju fantastične radove. U školi su i majstori i učenici isključivo muslimani. Trojica ovdašnjih predavača dobili su na Bečkoj izložbi 1890. godine najviša priznanja. Njihovi nagrađeni radovi nalaze se u ovdašnjoj filijali ugarskog Kraljevskog muzeja zanatstva, smještenom na šetalištu pored Miljacke u blizini Latinske ćuprije.

Na tom šetalištu, idući uzvodno, naići ćete na novu *Vijećnicu*, okruženu starim bosanskim kućama, koja potpuno dominira okolinom. *Vijećnica* ima osnovu jednako-kračkog trugla zaobljenih uglova. Položaj joj je izvanredan – nijedna građevina ne smeta pogledu na nju. Glavni ulaz *Vijećnice* okrenut je prema šetalištu. Njena gradnja započela je 1892. godine i sada se približava završetku. Arhitektura je u bogatom orijentalnom stilu, uz upotrebu najfinije ornamentike, slično kao kod *Šerijatske škole*, koja je također ukras grada. Obje građevine su dokaz kako se bogati orijentalni stil može sretno spojiti s modernim zapadnim zahtjevima gradnje.

Unutrašnjošću *Vijećnice* domira centralni monumentalni arkadni hol, pa se tu mogu održavati skupovi najvišeg ranga. Treba istaknuti i ljepotu svečane i konferencijske sale, te prijemne odaje gradonačelnika na prvom spratu.

Pobočno od *Vijećnice* nalazi se nova zgrada policije, koja bi mogla biti prilično interesantna stručnjacima za interijer.

Na lijevoj obali Miljacke, na *Carevom mostu*, zapet će vam za oko *Careva džamija*, koja je manja i jednostavnija od opisane *Begove džamije*. Ona spada u najstarije gradske džamije. Pretpostavlja se, mada to nije potvrđeno, da ju je dao izgraditi sultan Mehmed, osvajač Bosne.

Na blagoj uzvisini pored ove džamije nalazi se veliki dvospratni *Konak*, sjedište Zemaljske vlade i komande za ovu oblast Austro-Ugarske. To je impresivna građevina, vidljiva izdaleka, građena 1868. godine za bosanskog valiju. Ona je zanimljiva jer je tipični predstavnik šablona po kojem su građene zgrade osmanske uprave. Prekoputa, na istočnoj strani Konaka, usred lijepog vrta nalazi se jednostavna, ali elegantna palata pravde, s otvorenim staklenim krovom i žutim prozorima – to je sjedište najviše sudske vlasti. U njenoj blizini nalazi se veliki franjevački samostan, građen u modernom stilu. Malo dalje je nova pivara.

Nedaleko od ulice Bistrik je škola za tkanje ćilima, u kojoj se izrađuju ćilimi po originalnim izmirskim i persijskim, ali i domaćim mustrama. S tom školom povezane su prostorije za pređenje i bojenje vune. Tu ćete sresti djevojke svih konfesija, koje uče ovu manuelnu vještinu, a i plaćene su za prodane proizvode.

Velika pješadijska kasarna izgrađena je 1815. godine na mjestu nekadašnje rezidencije Omer-paše. Okružena je lijepim parkom na Filipovića trgu, preko kojeg je povezana s dugom ulicom Terezije. Prekoputa kasarne nalazi se muslimansko svetište sa sedam jednakih mezara, gdje se nalaze posmrtni ostaci sedmorice braće koju je nekad davno nevine dao smaknuti jedan muslimanski paša.

U ulici Terezije nalazi se *Carsko-kraljevski dječjački vojni internat*, u kojem lokalni dječaci dobijaju prva vojna znanja, prije nego im bude omogućeno da pristupe austrougarskim vojnim školama.

Da biste došli do tvrđave, morat ćete se vratiti na desnu obalu Miljacke, proći pored bašče „Bentbaša“ i krenuti uzbrdo putem koji vodi ka Žutoj tvrđavi, čije zidine zapiju za oko još izdaleka. Tvrđava obuhvata dio starog grada, koji se na jednom brdovitom uzvišenju postepeno spaja s obrisima nove tvrđave. Kanjon Miljacke ispod tvrđave visok je oko 500 stopa i strmoglavlje se u dolinu Miljacke i Mošćanice.

Stara tvrđava je na najvišoj sjevernoj tački tzv. gornjeg grada. Taj gornji grad je ustvari labirint od uličica s oko dvije stotine kuća. Nova tvrđava se nalazi na najjužnijoj tački uzvisine i nalazi se u unutrašnjosti zidina. Tri kapije odavde vode nizbrdo u grad.

Pogled koji se pruža na grad sa Žute tvrđave je veoma lijep, ali je pogled sa sjeveroistoka, Bijele tvrđave neuporedivo ljepši. Živahna slika grada odatle se pruža daleko na zapad.

Na zapadu, na rubu horizonta, vidite čak i obrise planinskih lanaca centralne Bosne. Pogledate li na istok, pogled će se spustiti na strmu zelenu dolinu Miljacke, omeđenu strmim brdima. Iz gornjeg grada možete se spustiti sjeverno do još uvijek dobrodržeće Višegradske kapije koja leži pored stare ceste od Mokrog prema Mošćanici. Kod mosta na Mošćanici možete izaći na novi put koji vodi ka izvorima Mošćanice. Tu se nalaze impresivna postrojenja vodovoda, izgrađenog 1890. godine, odakle se grad izdašno snabdijeva čistom izvorskom vodom. Voda je inače zaštitni znak Sarajeva.

Sjeverno od zgrade Vlade nalazi se Koševska ulica, od koje se odvaja mnogo manjih ulica. Tu se nalaze katoličko, pravoslavno, jevrejsko i protestantsko groblje, ali i vojno groblje. Na kraju Koševske ulice nalazi se nekoliko kućica.

Kada ih prođete, popnete se još malo uzbrdo i dođete do velike Zemaljske bolnice, građene u paviljonskom stilu i u svakom pogledu moderno opremljene. Pored paviljona za internu medicinu, te klinika za hirurgiju, očne, zarazne i plućne bolesti, ova bolnica ima i moderno uređeno porodilište. Pored toga, tu su paviljoni za smještaj doktora, portirnica, stražarnica, paviljoni za kuhinju i pranje veša, kupao-nice, kancelarije za administraciju, mrtvačnica itd. Sve to smješteno je u velikom i lijepom parku. Ukoliko pažljivije posmotrite ovu ustanovu, zaključit ćete da ništa nije napravljeno bez razloga i da je sve na svom mjestu. Položaj i raspored ove bolnice trebao bi se preslikati i u druge gradove. Austro-ugarski državni sekretar nedavno je posjetio ovu bolnicu i također je bio oduševljen. Bolnica ima 240 bolničkih kreveta, ali se taj kapacitet može proširiti. Već sada je u planu da se sagradi još jedan paviljon za karantin.

Najbolje se iz bolnice u grad vratiti jednom popločanom ulicom, predviđenom samo za pješake, jer će vam se tako pružiti prilika da upoznate jednu muslimansku gradsku četvrt.

Četiri i po kilometra od grada, na ulici koja vodi ka Ilidži, nalazi se konjički bataljon, koji je dala ustanoviti Državna uprava. Već kada uđete s ulice, vidjet ćete veliki kompleks zgrada. Tu su dvije velike konjušnice, predviđene za 32 konja. Pored je kasarna za stotinu ljudi, oficirski paviljon itd. Trenutno ova postrojba raspolaže sa 79 konja i 16 magaraca. Arapski pastusi porijeklom su iz bogatih ugarskih ergela, a magarci su *haxani* rase i cijenjena su kiparska pasmina.

Ove snažne konje možete pogledati samo zimi, jer se oni preko ljeta nalaze na parenju.

Izleti van Sarajeva

Okolina glavnog grada Bosne i Hercegovine ima mnogo lijepih šetališta i izletišta. Sve je to moguće uraditi pješice, konjem ili kolima, što je veoma ugodno. Na svaku lokaciju možete stići bez ikakvih komplikacija.

1. Velika kapa. (Lagana šetnja do vrha i natrag traje oko tri sata.) Kod velike pješadijske kasarne prelazite desno na put, a njime dalje do pješačke staze koja će vas odvesti do Velike kape (oko 1000 metara nadmorske visine). Pogled koji se pruža odavde sličan je onom s Bijele tvrđave. Međutim, zbog visine, on je još impresivniji. Grad leži kao na ćilimu gledaocu pod nogama. Jednako tako vidite i stari grad i tvrđavu. Na zapadu vidite veliki dio širokog Sarajevskog polja, sve do brda koja ga omeđuju. Pogledavši na istok vidjet ćete strmi kanjon Miljacke i iste takve obronke planine Romanije, koji su poznati pod imenom Velike stijene (1515 metara nadmorske visine). Na jugu ćete vidjeti kanjon Bistričkog potoka koji dodiruje krajnji rub sjevernih obronaka Trebevića.

2. Na Trebeviću. Pješaku u formi nije se problem popeti na Trebević. Međutim, to je zaista duga šetnja, za koju vam konjem treba četiri sata. Put vodi pored korita Bistričkog potoka. Penjući se prolazite Dragulac i idete prema prevoju Vaganj. Sve do Dovlića krećete se prema dvjema paralelnim planinskim linijama. Odatle napuštate makadam i zakoračujete u pitome šumarke, prepune cvijeća i zelene trave i tako sve do vrha Trebevića. Imate sat i po od Dovlića do vrha. Dakle, sat i po prelijepo šetnje šumom. Odavde je pogled na grad još ljepši od onog s Velike kape. Na zapadu možete gledati ravnice, na sjeveroistoku kolosalne šume i strme stijene Romanije, a na jugu visoki plato Jahorine, uramljen monumentalnim planinskim lancem koji vodi od Kmora kod Foče do Bjelašnice. Planinski divovi Volujak, Maglić i Treskavica izdižu se nadmoćno iznad nižih obronaka. Kažu da se za lijepog vremena u dalekoj izmaglici odavde mogu vidjeti obrisi Durmitora (2446 m) i Neveske viljuške (2606 m). Inače, Durmitor se smatra kraljem Dinarskih Alpi.

Ispod vrha Trebevića vodi putić do komforne planinske kuće za turiste. Tu možete jesti i prespavati. A kada se zaželite vratiti u grad, pratite oznake na putu niz lijevi obronak pokraj Bistričkog potoka.

3. Prema Kozijoj ćupriji i Johanninom miru. (Ugodnom šetnjom tamo i natrag trebat će vam oko tri sata.) Od bašče „Bentbaša“ pratit ćete ulicu koja vodi uz rijeku. Na raskrsnici nećete ići ulicom koja vodi prema tvrđavi nego ćete nastaviti uz rijeku. Za oko pola sata hoda stići ćete na ušće Mošćanice u Miljacku. Na tom mjestu nalazi se gostionica „Dariva“, sagrađena u švicarskom stilu. Nakon još dvadesetak minuta stići ćete do Kozije ćuprije – starog turskog mosta s visokim stubovima i jednim jedinim lukom. Kada pređete Koziju ćupriju, šetajte dalje i stići ćete na Johannin mir, odakle se pruža fascinantna pogled. A kada se želite vratiti u grad, to možete učiniti ulicom koja vodi lijevom obalom Miljacke i prolazi pored starog turskog groblja, koje je samo po sebi prizor koji ne biste trebali propustiti. Osim toga, pogled s ovog groblja na grad također je vrijedan šetnje.

4. Han Pale. (18 kilometara od grada dobrom cestom.) Od Kozije ćuprije ta ulica penje se uzbrdo i vodi preko Han Buloga, gdje možete vidjeti interesantne amonite

(okamenjeni oblici, op. pr.). Put se stalno penje uzbrdo iznad korita Miljacke. Kod Hana Lobogošća napuštamo dolinu Miljacke i stižemo do sjenovite šume u kojoj se nalazi mjesto Pale, kraj netaknute prirode, ugodan jednako ljeti i zimi. Tu se nalazi nekoliko restorana i vila, od kojih jedna pripada engleskom konzulu. Odavde se kreće u lov na jelene. Preporučljivo je obići i okolinu Pala.

5. Prema Ilidži. (Poštanska i telegrafska stanica. Tokom sezone kupanja, od 15. maja do 1. oktobra, ovuda svakodnevno saobraća voz i to sedam puta na relaciji Sarajevo - Ilidža, a po potrebi i više. Cijena vožnje drugom klasom je 12 krajcara, a trećom klasom 7 krajcara. Vožnja do Ilidže fijakerom traje 45 minuta.)

Univerzitetski profesor dr. Ernst Ludwig (carski službenik) tvrdio je da je ovaj izvor vruće vode na Ilidži, koji je bio poznat još Rimljanima, veoma ljekovit i značajan. Ostaci rimskih građevina to i potvrđuju. To su čuvene terme na Ilidži. One su bile cijenjene i za vrijeme turske vladavine, ali su smještajni kapaciteti, sve do perioda austrijske okupacije, bili primitivni i malobrojni. Stoga je terme mogao koristiti daleko manji broj povlaštenih ljudi. Od prije nekoliko godina Ilidža je postala moderno kupalište koje udovoljava modernim zahtjevima, te je postala najomiljenije sarajevsko izletišta. Tri velika hotela, s ukupno 105 elegantno uređenih soba, omogućavaju dobar smještaj za goste. Tome pridonose i odlični restorani. Kompleks hotela povezan je sa zgradom u kojoj je glavni restoran, a sve to je u blizini željezničke stanice.

U prizemlju hotela „Bosna“ nalaze se luksuzne prostorije za zajednički boravak gostiju: damski salon, čitaonica, restoran, te bilijar-klub u sklopu kojeg se nalaze prostorije i za druge igre.

U proljeće 1892. godine, službe zadužene za proširenje kompleksa bušeći su otkrile novi izvor, sa snažnim mlazom, daleko snažnijim od postojećeg. Taj izvor za 24 sata izbaci 13.800 hektolitara tople vode. Voda koja snabdijeva ovo kupalište ima temperaturu od 58 stepeni. Hemijski sastav joj je vrlo bogat: natrijum-sulfati, hloridi (naročito hlor-kalcijum), krečnjak... Voda je bez ugljične kiseline.

Od postojećih kupališta prvo ćemo navesti tzv. staro kupatilo, renovirano po modernim standardima. Ono posjeduje 14 kabina sa 16 kada. Novo kupalište ima dva bazena i 14 kabina s po jednom kadom. U sklopu toga je i kupalište za muslimanske žene sa šest kabina. Postoji i kupalište s ljekovitim blatom. Ono je veoma lijepo namješteno sa salonima za čekanje i dva bazena i osam jednostavnih kabina. Blato koje se koristi doprema se iz močvara kod Žepča na Bosni i iznimnog je hemijskog sastava. Napravljena su i dva bazena s hladnom vodom, kojima se regulira hlađenje tople izvorske vode. Postoje i dva bazena za kupanje s običnom vodom. U njih se iz rijeke Željeznice dovodi kristalno bistra voda. Kompletni kompleks: hoteli, restorani, kupališta, gostionice itd. smješten je na 16-hektarskom parku iznimne ljepote. Kada su u pitanju društvene aktivnosti, ovdje postoje teniski tereni, zgrada za manje vojne koncerte, kafane... Sve to radi za vrijeme sezone kupanja. Ne zaboravimo ni dječiji zabavni park s pokretnim konjićima. Hipodrom je udaljen otprilike pola sata od Ilidže. Trkaća staza duga je 2400 metara. Svake godine ovdje se održava veliko takmičenje lokalnih i stranih konja. Nagradni fond u 1894. godini iznosio je sto hiljada krajcara. Ovaj hipodrom udovoljava svim modernim zahtjevima: ima četiri velike

konjušnice, startne kabine, zgradu direkcije, ložu za sudije, menzu i velike tribine. A za izlete u okolinu, kola i trkači konji stoje vam na raspolaganju uz nadoknadu.

U blizini su poljoprivredna dobra na Ilidži, gdje uvijek možete kupiti svježe mlijeko i sir. Na drugoj strani, u smjeru Blažuja, nedavno su pronađeni pitki kiseli izvori.

U kupalištu radi jedan doktor koji svakodnevno brine o zdravlju gostiju. Apoteka je smještena u hotelu „Austrija“, pored dućana. Vlada je ovdje zaposlila inspektora koji je dužan podnositi izvještaje o svim bitnim stvarima: usluga, broj gostiju, eventualni problemi itd. (Cijene hotelskih soba: jednokrevetna – 80 krajcara i 1 fl, dvokrevetna – 1 fl i 50 krajcara, inkluzivna usluga 2 fl po danu. Cijene termalnih kupališta: u starom kupatilu jedno korištenje kade bez peškira i ostalih potrepština – 45 krajcara, a s peškirom 50 krajcara, u novom kupalištu – 30 i 35 krajcara. Kupanje u ljekovitom blatu: 1 fl i 50 krajcara do 3 fl. Bazeni za plivanje bez peškira – 12 krajcara, a s peškirom 15 krajcara. Termalne kade i bazeni – ako ste uzeli sezonske ulaznice, cijena je umanjena za 16 posto.)

Poljoprivredno dobro Ilidža

U blizini kupališta na Ilidži, putićem preko rijeke Željeznice, za nekoliko minuta stići ćete do svjetski poznatog neolitskog nalazišta. Na tom mjestu se danas nalazi poljoprivredno dobro Ilidža. Na ovom imanju postoje velike štale za životinje s posebnim boksovima za hranu, mljekara, rezervoar za vodu itd. Tu je i jednospratnica predviđena za stanovanje službenika i učenika. Okolo je još nekoliko manjih objekata, među kojima i kuća za vrtlare. Postoje i staklenici za uzgoj povrća. Ovo poljoprivredno dobro ne snabdijeva mlijekom, mesom i povrćem samo kupalište na Ilidži nego i dobrim dijelom čitav glavni grad. U tome mu u okolini nema premca. Ide im tako dobro da su već pripremili prostor za proširenje.

6. Vrelo Bosne. Od kupališta na Ilidži do izvora Bosne vodi ravna aleja duga 3,5 km. Do izvora, koji se nalaze u podnožju Igmana, možete doći pješice, na konju ili fijakerom. Hotelski omnibus vozi do izvora po cijeni od 10 krajcara. Ovdje sa svih strana između planinskog kamenja izviru izvori, spajajući se u veće bazene. To su izvori Bosne. Već na samim izvorima rijeka je toliko snažna i velika da je ne možete pregaziti. Na Vrelu Bosne možete posmatrati ovaj prirodni fenomen koji dolazi ravno iz krila zemlje. U tu svrhu, iza aleje napravljena je prigodna osmatračnica.

7. Meterološki opservatorij na Bjelašnici. Bez obzira na to da li se vozite kolima ili vozom, naići ćete na prizore koji svjedoče o ljepoti bosanskohercegovačkog planinskog bogatstva. Ipak, nećete dobiti kompletan utisak tek površnim pogledima. Koliko god je zanimljiv krajolik, toliko su zanimljivi i stanovnici ovog okupiranog dijela Austro-Ugarske Monarhije.

Geološki oblici krečnjaka na planinskim masivima toliko su fascinantni da će uvijek iznova posmatrača ostaviti bez daha. Bogatstvo raznolikih geoloških oblika je toliko da nimalo ne zaostaje za alpskim zemljama. Civilizacija iz dolina još nije dotakla ove prelijepo vrhove. Čovjek će se osjetiti daleko bogatijim kada vidi tu ljepotu. Ovi predjeli raj su za botaničare, zoologe i mineralologe. Oni mnogo toga mogu naći

za vrijeme samo jedne šetnje. Bosanske planine bogato reprezentiraju biljni i životinjski svijet Balkana. Osim toga, zasigurno kriju mnogo toga što tek treba otkriti. Zaključili smo stoga da ne smijemo propustiti otići na vrh Bjelašnice (2067 metara).

Izlet jahanjem

Sve do vrha možete jahati. S prigodnim pauzama, za ovaj izlet trebat će vam 7–8 sati. Dužina cjelokupnog izleta je dva dana. U Opservatoriju možete naći veoma dobar smještaj (šest kreveta), ali preporučljivo je ponijeti hranu. Bosanske konje možete iznajmiti u upravi kupališta (2 fl. dnevno). Pratioci konja istovremeno će vam poslužiti kao vodiči.

Kolima s Ilidže odlazimo u nedaleko selo Hrasnica, u kojem bogatije muslimanske porodice iz Sarajeva imaju svoje ljetnikovce. Od Hrasnice konjem krećemo uz podnožje šumovitog Igmana. Poslije 45 minuta jahanja stižemo do sela Nojkovići na Željeznici (519 metara nadmorske visine). U selu možete posjetiti zanimljive bogumilske nadgrobne spomenike. (Odavde do Hrasnice ima jedna prečica, ali je ne preporučujemo, jer je uska, strma i ima dosta odrona!)

Dolazimo do mjesta na kojem Željeznica zavija oštru okuku istočno – mi krećemo suprotnim smjerom. Nakon pola sata blagog uspona, počinjemo se penjati uz pravu strminu prema vrhu. Na tom putu prolazimo selo Brešenica (968 metara nadmorske visine). Poslije otprilike tri sata jahanja, stižemo u samo središte raskošne šume i visoravni Grkarica (1184 metra nadmorske visine). Ovdje je idealno mjesto za odmor konja, ali i ljudi. Teška srca napuštamo idilične pejzaže iznad kojih se strmo izdižu obronci Bjelašnice. Već možemo vidjeti Opservatorij. Kroz raskošne šume bukve i četinara put vodi uzbrdo ka Ivan-sedlu (1569 metara nadmorske visine). Tuda vodi najkraća komunikacija između Sarajeva i Konjica, doline Neretve. Put je dobar s oko pet kilometara novogradnje. Mi ne idemo tamo nego prema Opservatoriju (2067 metara nadmorske visine). Snažne i visoke bukve uspostavile su svoju vegetacijsku granicu nešto iznad Ivan-sedla i prave mjesta manjem drveću, čija se gornja granica završava nešto ispod vrha. Idući dalje, konačno dolazimo do zelenih planinskih dušeka.

Opservatorij je sagrađen 1894. godine. Opremljen je najmodernijom meterološkim aparaturama. To je jedina meterološka stanica na planinskom vrhu na cijelom Balkanskom poluotoku. Istraživanja meteroloških kretanja na ovom mjestu od velikog su značaja za čitav region.

Malo je u zemlji planinskih vrhova poput ovog koji nude takav pregled. Odavde puca vidik na više od 80 km u daljinu; sve do tamnih brda Crne Gore, do Novog Pazara u Sandžaku. Pogledu malo smeta samo kolos Velež (1.968 metara nadmorske visine) na jugozapadu. Gledajući na jugoistok, s granice Crne Gore pozdravlja nas vrh Maglića (2.390 metara nadmorske visine), pokriven snijegom, kao i Durmitor (2606 metara nadmorske visine), te Lubična planina (2.239 metara nadmorske visine) iz Novog Pazara u Sandžaku. A pred njima, u blizini gledaoca, izdižu se obronci Treskavice (2.088 metara nadmorske visine). Lanac bosanskih planina na sjeveroistoku čini markantna planina o kojoj smo već govorili – Jahorina (1.890

metara nadmorske visine), Romanija (1.628 metara nadmorske visine), Trebević (1630 metara nadmorske visine), te Vlašić kod Travnika (1.919 metara nadmorske visine). To su najdominantniji divovi. Potpuno drugačije djeluje prizor na zapadu i jugozapadu. To su hercegovačke planine. U tim planinama zrcali se karakter tih predjela. Zrak režu oštri i neplodni vrhovi planina, do kojih uopće nema puteva. Već iz daljine to možete spoznati. A svjetlost i sjene pojačavaju te efekte na planinama kojima caruje topli južni zrak. Planine se prelijevaju u najrazličitijim bojama. Najveći predstavnici su Prenj (2102 metara nadmorske visine), Visočica (1964 metara nadmorske visine), Velež (1968 metara nadmorske visine).

Da ne bi na ovoj otvorenoj visini zaboravili ljude, sa sjevera nas pozdravlja jedan dio grada Sarajeva. Odavde Sarajevo izgleda kao veoma mali grad. Osmatrajući možemo vidjeti jedan dio bolnice. Duboko ispod vrha vidimo bjelašnička sela Lukana, Umoljane i Lediće. Na ploči ispred Opservatorija napisana su važna uputstva strancima. To su neprocjenjivi savjeti za orijentaciju u labirintu planina. Najbolje je da se iz Opservatorija vratite istim putem kojim ste došli.